บทความวิจัย

การเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยง: กรณีศึกษาชุมชนบ้านสาละวะ ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี*

SOCIO-ECONOMIC CHANGES IN THE KAREN ETHNIC COMMUNITY: A CASE STUDY OF BAN SALAWA COMMUNITY, LAI WO SUBDISTRICT, SANGKHLA BURI DISTRICT, KANCHANABURI PROVINCE

มะรอแซะ เล๊าะและ, วีระวัฒน์ อุดมทรัพย์*
Marosaeh Lohlaeh, Weerawat Udomsap*
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี กาญจนบุรี ประเทศไทย
Faculty of Humanities and Social Science, Kanchanaburi Rajabhat University, Kanchanaburi, Thailand
*Corresponding author E-mail: weerawat@kru.ac.th
*Tel: 084-121-8941

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ปัจจัยและกระบวนการเปลี่ยนแปลง รวมถึงแนวทางส่งเสริมและพัฒนาระบบเศรษฐกิจและสังคมที่สอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านสาละวะ ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ศึกษาช่วงระหว่าง พ.ศ. 2563 - 2567 ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตการณ์ คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจงจำนวน 21 คน จากผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการพรรณนา การตีความ และสรุปเชิงอุปนัย พร้อมตรวจสอบความน่าเชื่อถือด้วยวิธีสามเส้า ผลการวิจัยพบว่า ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพ ไร่หมุนเวียน และการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติกับแรงงานครัวเรือนและเครือญาติ ไปสู่เศรษฐกิจแบบผสมผสานที่เชื่อมโยงการทำนา การรับจ้าง การผลิตเพื่อจำหน่าย และพึ่งพารายได้เงินสด โดยยังคงมีการแลกเปลี่ยนและช่วยเหลือเกื้อกูล ขณะที่ระบบสังคมผสมผสานโครงสร้างสังคมบทบาทผู้นำทางการ กลุ่มอาชีพ คนรุ่นใหม่ และหน่วยงานภายนอกเข้ากับโครงสร้างเครือญาติและกลไกดั้งเดิม และการเปลี่ยนแปลงเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างนโยบายรัฐ ข้อจำกัดด้านที่ดิน แรงงานและเวลา ตลาด การศึกษา การคมนาคม การสื่อสาร และการติดต่อกับสังคมภายนอก ข้อค้นพบองค์ความรู้ใหม่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงมิใช่การแทนที่ระบบดั้งเดิมด้วยระบบสมัยใหม่ แต่เป็นกระบวนการปรับตัวต่อรอง และผสมผสานระหว่างวิถีดั้งเดิมกับระบบสมัยใหม่ โดยมีทุนทางสังคมและเครือญาติ การช่วยเหลือเกื้อกูลช่วยธำรงความสัมพันธ์และรองรับการเปลี่ยนแปลง ข้อเสนอแนะ ควรส่งเสริมเกษตรผสมผสาน เน้นความมั่นคงทางอาหารควบคู่การสร้างรายได้ การพัฒนาอาชีพ การรวมกลุ่ม และการถ่ายทอดภูมิปัญญา และอัตลักษณ์ระหว่างรุ่น ผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชนและความร่วมมือกับภาคีเครือข่ายเพื่อสร้างความยั่งยืน

คำสำคัญ: การเปลี่ยนแปลง, ระบบเศรษฐกิจและสังคม, แนวทางการส่งเสริมและพัฒนา, ชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสาละวะ

* Received 3 October 2026; Revised 31 October 2026; Accepted 31 October 2026

Abstract

This research aimed to examine changes in the economic and social systems of the Karen ethnic community, the factors and processes associated with these changes, and approaches to promoting and developing economic and social systems in accordance with the cultural context of Ban Salawa, Lai Wo Subdistrict, Sangkhlaburi District, Kanchanaburi Province, during 2020 - 2024. A qualitative research approach was employed. Data were collected through document reviews, in-depth interviews, focus group discussions, and observations. Twenty-one key informants with relevant knowledge and experience were purposively selected. Data were analyzed through description, interpretation, and inductive synthesis, and the trustworthiness of the findings was established through triangulation. The findings revealed that the economic system had shifted from subsistence production based on rotational farming, natural resources, and household and kinship labor toward a mixed economy integrating paddy cultivation, wage labor, production for sale, and increasing dependence on cash income. Nevertheless, exchange and mutual assistance continued to play important roles. The social system incorporated formal leadership structures, occupational groups, younger generations, and external agencies into existing kinship networks and traditional mechanisms. These changes resulted from interactions among government policies, land constraints, labor and time limitations, market conditions, education, transportation, communication, and contact with external society. The new body of knowledge demonstrates that change does not involve the replacement of traditional systems by modern ones, but rather constitutes a process of adaptation, negotiation, and integration between traditional ways of life and modern systems. Social capital, kinship networks, and mutual assistance help maintain social relationships and enable the community to cope with change. Recommendations: Integrated farming should be promoted with an emphasis on food security alongside income generation, occupational development, group formation, and the intergenerational transmission of local wisdom and cultural identity. These efforts should be driven by community participation and collaboration with network partners to ensure long-term sustainability.

Keywords: Changes, Socio-economic Systems, Approaches for Promotion and Development, Ban Salawa Karen Ethnic Community.

บทนำ

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และการบังคับใช้กฎหมายด้านทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้ในช่วงที่ผ่านมา ส่งผลให้ชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงต้องปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างนโยบายรัฐ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบตลาด และวัฒนธรรมชุมชน โดยเฉพาะชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งมีวิถีชีวิตผูกพันกับป่าและระบบไร่หมุนเวียนมาอย่างยาวนาน โดยการบังคับใช้พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2507 และพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 ได้กำหนดข้อจำกัดในการใช้ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติภายในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ซึ่งส่งผลต่อสิทธิของชุมชนในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร (เพ็ญพรรณ อินทปันตี, 2554) ภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าว ชุมชนจึงค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนจากการพึ่งพาไร่หมุนเวียน การเก็บหาอาหารจากป่า และการเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภคในครัวเรือน ไปสู่รูปแบบการผลิตที่หลากหลายและเชื่อมโยงกับตลาดภายนอก

การเปลี่ยนแปลงนี้มิได้ส่งผลเฉพาะต่อการใช้ทรัพยากรและระบบนิเวศเท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงกับสิทธิชุมชน ความมั่นคงทางอาหาร ระบบเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ทางสังคม และความยั่งยืนในการดำรงวิถีชีวิตของชุมชนชาติพันธุ์ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์

ปัจจุบันมีการส่งเสริมด้านคมนาคม สาธารณสุข สาธารณูปโภค การศึกษา และเศรษฐกิจจากหน่วยงานภายนอก ทำให้ชุมชนกะเหรี่ยงเชื่อมโยงกับสังคมและตลาดภายนอก อย่างไรก็ตาม ไร่หมุนเวียนยังเป็นทั้งแหล่งผลิตอาหารและฐานวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับความรู้ทางนิเวศ การจัดการทรัพยากร และความมั่นคงทางอาหาร สอดคล้องกับการศึกษาชุมชนกะเหรี่ยงจังหวัดตาก ซึ่งพบว่าไร่หมุนเวียนเชื่อมโยงการผลิตอาหารกับประเพณีและวัฒนธรรม (ธีรศิลป์ กันธา และคณะ, 2565) รวมถึงการศึกษาในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรด้านตะวันตก จังหวัดกาญจนบุรี ที่ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างไร่หมุนเวียน การอนุรักษ์พันธุ์พืช ภูมิปัญญาท้องถิ่น และความมั่นคงทางอาหาร (พระชาแหม่ ชยเมธี, 2565) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมิได้ทำให้ระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพสิ้นสุดลง แต่ก่อให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างการผลิตเพื่อบริโภคและการผลิตเพื่อจำหน่าย ขณะเดียวกัน การเปลี่ยนอาชีพและการใช้แรงงานยังสัมพันธ์กับการจัดสรรเวลา ความสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือญาติ การทำความเข้าใจพลวัตนี้จึงต้องพิจารณาทั้งโอกาสสร้างรายได้ ข้อจำกัดด้านทรัพยากร และความสามารถของชุมชนในการรักษาความมั่นคงทางอาหารและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม โดยเชื่อมโยงปัจจัยเศรษฐกิจกับเงื่อนไขทางสังคมและนิเวศวิทยา (เพ็ญพรรณ อินทปันตี, 2554) แม้ชุมชนเผชิญข้อจำกัดจากกฎระเบียบด้านการอนุรักษ์และการเปลี่ยนแปลงของตลาด แต่ยังมีศักยภาพจากความรู้ทางนิเวศวิทยา ภูมิปัญญาการผลิต เครือญาติ และกลไกความร่วมมือ การศึกษาชุมชนกะเหรี่ยงบ้านจะแก ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ในพื้นที่ทุ่งใหญ่นเรศวร พบว่าไร่หมุนเวียนเป็นระบบความรู้ที่เชื่อมโยงการจัดการป่า พืช สัตว์ ภูมิอากาศ และความเชื่อเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มิใช่เพียงวิธีเพาะปลูก (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2539) ดังนั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนกะเหรี่ยงจึงต้องเชื่อมโยงมิติเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากร และวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน

กรณีชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสาละวะ ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี สะท้อนการเปลี่ยนผ่านจากระบบผลิตเพื่อยังชีพที่พึ่งพาไร่หมุนเวียน การเก็บอาหารจากป่า และการเลี้ยงสัตว์โดยใช้แรงงานครัวเรือนและเครือญาติ ไปสู่การผลิตที่หลากหลายและเชื่อมโยงตลาด ภายหลังการคมนาคมสะดวกขึ้นและหน่วยงานภายนอกเข้ามาส่งเสริมผ่านโครงการพัฒนาชุมชนในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและอุทยานแห่งชาติ จังหวัดกาญจนบุรี ข้อมูลสำรวจชุมชนระหว่างวันที่ 9–24 มิถุนายน 2564 พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่ยังปลูกข้าวไร่เพื่อบริโภค และบางส่วนทำนาควบคู่กัน ขณะเดียวกันเริ่มปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น กาแฟและมะม่วงหิมพานต์ แม้ผลผลิตบางส่วนยังไม่ได้จำหน่าย ขณะที่หมากเป็นทั้งผลผลิตเพื่อบริโภคและจำหน่าย นอกจากนี้ ครัวเรือนยังเลี้ยงวัว ควาย หมู และไก่เพื่อการดำรงชีพ ข้อมูลนี้แสดงว่าชุมชนไม่ได้ละทิ้งการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่เชิงพาณิชย์อย่างสมบูรณ์ แต่ปรับให้การผลิตเพื่อบริโภคดำรงอยู่ควบคู่กับการผลิตเพื่อจำหน่าย ภายใต้เงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ และตลาดภายนอก ประกอบกับข้อจำกัดในการใช้พื้นที่ป่าและการควบคุมการเผาไร่ทำให้ครัวเรือนมีการทำไร่หมุนเวียนลดลง และมีการปรับพื้นที่ไร่ซากไปปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น กาแฟ มะม่วงหิมพานต์ หมาก ทุเรียน เงาะ มังคุด กล้วย และบุก รวมถึงขยายการทำนาในพื้นที่เหมาะสม การปรับตัวนี้เพิ่มต้นทุนจากแรงงาน น้ำมัน รถไถ ปุ๋ย และวัสดุการเกษตร ขณะเดียวกันจำนวนวัวควายยังลดลงจากข้อจำกัดด้านแรงงาน การห้ามเลี้ยงสัตว์ที่ทำลายพืชผล และเงื่อนไขการใช้พื้นที่ ทำให้ปุ๋ยจากมูลสัตว์ลดลงและครัวเรือนพึ่งพาปุ๋ยภายนอก (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี, 2564)

กล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงชุมชนบ้านสาละวะสะท้อนพลวัตทางเศรษฐกิจและสังคมภายใต้กระบวนการพัฒนาและความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก โดยเฉพาะการเปลี่ยนจากระบบผลิตเพื่อยังชีพที่มีไร่หมุนเวียนเป็นฐานไปสู่การผลิตที่หลากหลายและเชื่อมโยงตลาด กระบวนการนี้สัมพันธ์กับข้อจำกัดด้านทรัพยากร กฎหมาย นโยบายการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน ประกอบกับชุมชนบ้านสาละวะเป็นพื้นที่

เป้าหมายของโครงการพัฒนาชุมชนในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและอุทยานแห่งชาติ ซึ่งส่งเสริมด้านคมนาคม สาธารณสุข สาธารณูปโภค การศึกษา เศรษฐกิจ และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน (รายงานครบรอบ 2 ปี โครงการพัฒนาชุมชนในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและอุทยานแห่งชาติ จังหวัดกาญจนบุรี, 2565) โดยการก่อสร้างและปรับปรุงถนนสายบ้านไล่โว่ - สาละวะ ซึ่งเพิ่มการเข้าถึงพื้นที่และเร่งกิจกรรมพัฒนาของหน่วยงานภายนอก ส่งผลให้ชุมชนมีโอกาสทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น แต่ก็เผชิญความท้าทายในการรักษาวิถีชีวิตดั้งเดิม การวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบ้านสาละวะ รวมถึงปัจจัยและกระบวนการเปลี่ยนแปลงในช่วง พ.ศ. 2563 - 2567 เพื่อทำความเข้าใจการปรับตัวของชุมชนภายใต้การพัฒนาที่เข้มข้น และใช้ผลการศึกษาเสนอแนวทางส่งเสริมและพัฒนาที่สอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรมของชุมชน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสาละวะ ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี
2. เพื่อศึกษาปัจจัยและกระบวนการที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสาละวะ
3. เพื่อเสนอแนวทางการส่งเสริมและการพัฒนาระบบเศรษฐกิจและสังคมที่สอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรมชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสาละวะ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้ชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสาละวะเป็นกรณีศึกษา โดยมุ่งศึกษาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมในช่วง พ.ศ. 2563 - 2567 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่หน่วยงานภายนอกมีการดำเนินโครงการพัฒนาชุมชนในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและอุทยานแห่งชาติอย่างเข้มข้น และบ้านสาละวะเป็นพื้นที่เป้าหมายนำร่องที่ได้รับการสนับสนุนด้านคมนาคม สาธารณสุข สาธารณูปโภค การสื่อสาร เศรษฐกิจ และการศึกษา ส่วนการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วยการศึกษาเอกสารและภาคสนาม ข้อมูลทุติยภูมิได้จากงานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ และบทความ ส่วนข้อมูลปฐมภูมิได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตการณ์ โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 21 คน คัดเลือกแบบเจาะจงจากผู้มีความรู้และประสบการณ์ ได้แก่ ผู้นำทางการ 5 คน ผู้นำไม่เป็นทางการ 4 คน ผู้สูงวัย 4 คน สมาชิกชุมชน 6 คน และผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 2 คน ขณะที่เครื่องมือวิจัยประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างและแบบบันทึกภาคสนาม โดยผู้วิจัยเป็นเครื่องมือหลัก การสัมภาษณ์ใช้คำถามปลายเปิดเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลอธิบายประสบการณ์ ความคิดเห็น และการเปลี่ยนแปลงอย่างยืดหยุ่น พร้อมบันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการสังเกตการณ์ ควบคู่กับการศึกษาเอกสาร

การวิเคราะห์ข้อมูลเริ่มจากจัดระเบียบเอกสาร บันทึกภาคสนาม และข้อมูลสัมภาษณ์ ตรวจสอบความครบถ้วนและถูกต้อง ถอดความและอ่านทบทวนเพื่อทำความเข้าใจภาพรวม จากนั้นเข้ารหัสข้อความตามประเด็น ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ปัจจัยภายในและภายนอก และกระบวนการปรับตัวของชุมชน แล้วจัดหมวดหมู่ เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างกลุ่มผู้ให้ข้อมูลและแหล่งข้อมูล ก่อนสังเคราะห์รูปแบบ เงื่อนไข ปัจจัย และกระบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ส่วนการตีความใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนาและการสรุปแบบอุปนัย โดยเชื่อมโยงข้อค้นพบเชิงประจักษ์กับแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ตามบริบทชุมชน ความน่าเชื่อถือของข้อมูลตรวจสอบด้วยวิธีสามเส้า โดยเปรียบเทียบข้อมูลจากเอกสาร บุคคล และวิธีเก็บข้อมูลที่แตกต่างกัน รวมทั้งตรวจสอบความสอดคล้องของผลวิเคราะห์กับนักวิจัยและผู้ให้ข้อมูล เพื่อลดความคลาดเคลื่อนในการตีความ สำหรับด้านจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ ผู้วิจัยคำนึงถึงสิทธิ ศักดิ์ศรี ความปลอดภัย และการรักษาความลับของผู้ให้ข้อมูล โดยชี้แจงวัตถุประสงค์ วิธีเก็บข้อมูล

และการนำข้อมูลไปใช้ก่อนเข้าร่วม พร้อมขอความยินยอมโดยสมัครใจ และให้สิทธิปฏิเสธตอบคำถามหรือถอนตัวได้โดยไม่เกิดผลกระทบ ข้อมูลที่ระบุตัวบุคคลถูกปกปิดด้วยรหัสแทนชื่อ จำกัดการเข้าถึงภายใต้การดูแลของผู้วิจัย

ผลการวิจัย

1. การเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสาละวะ

1.1 การเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจ ผลการวิจัยพบว่า ฐานการผลิตของชุมชนเปลี่ยนจากการพึ่งพาไร่หมุนเวียน ทรัพยากรธรรมชาติ และแรงงานครัวเรือน ไปสู่ระบบเกษตรผสมผสานที่เชื่อมโยงการผลิตเพื่อยังชีพกับการสร้างรายได้มากขึ้นในปี พ.ศ. 2565 และการปลูกข้าวไร่ยังเป็นฐานความมั่นคงทางอาหาร ควบคู่กับการทำนาและปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น กาแฟ หมาก ขมิ้น มะม่วงหิมพานต์ และไม้ผล ข้อมูลปี พ.ศ. 2564 พบว่ามีครัวเรือนปลูกข้าวไร่ 51 ครัวเรือน และทำนาควบคู่กับการทำข้าวไร่ 34 ครัวเรือน สะท้อนการปรับตัวภายใต้ข้อจำกัดด้านพื้นที่ป่าและเงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลง



ภาพที่ 1 พื้นที่ข้าวไร่ชุมชนบ้านสาละวะ



ภาพที่ 2 พื้นที่นาข้าวชุมชนบ้านสาละวะ

ด้านการใช้ประโยชน์ที่ดิน พื้นที่ไร่เดิมหรือไร่ซากถูกปรับเป็นสวนกาแฟ มะม่วงหิมพานต์ หมาก ไม้ผล และเกษตรผสมผสาน โดยปี พ.ศ. 2564 มีครัวเรือนปลูกกาแฟ 44 ครัวเรือน และมะม่วงหิมพานต์ 46 ครัวเรือน แต่ผู้มีรายได้จากการจำหน่ายยังมีจำนวนจำกัด เนื่องจากผลผลิตบางส่วนยังไม่ถึงระยะเก็บเกี่ยว ขณะเดียวกันมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาส่งเสริมการปลูกผักทั้งในและนอกโรงเรือนเพื่อเพิ่มทางเลือกด้านรายได้ ข้อจำกัดของพื้นที่ไร่หมุนเวียนทำให้ครัวเรือนใช้พื้นที่เดิมซ้ำและลดระยะเวลาพักฟื้นเหลือประมาณ 2–3 ปี ส่งผลให้วัชพืชเพิ่มขึ้นและดินเสื่อมความอุดมสมบูรณ์ จึงต้องพึ่งพาปุ๋ย สารควบคุมวัชพืช และวัสดุการเกษตรจากภายนอก ขณะที่การทำนามีต้นทุนด้านรถไถและน้ำมันเชื้อเพลิง สะท้อนการเปลี่ยนจากระบบที่พึ่งพาแรงงานและทรัพยากรภายในไปสู่การใช้เงินทุน เทคโนโลยี และปัจจัยการผลิตภายนอก แม้การเชื่อมโยงกับตลาดเพิ่มขึ้น แต่การผลิตเพื่อบริโภคยังมีความสำคัญ ครัวเรือนยังปลูกผักสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ ไก่ วัว ควาย ปลา และหมู เพื่อสนับสนุนความมั่นคงทางอาหาร โดยข้าวไร่เป็นฐานอาหาร ข้าวนาและพืชเศรษฐกิจเป็นทางเลือกสร้างรายได้ ส่วนผักและปศุสัตว์ช่วยลดการซื้ออาหารจากภายนอก ด้านรายได้และรายจ่าย เงินตรามีบทบาทเพิ่มขึ้นจากค่าอาหาร การเดินทาง การศึกษา การรักษาพยาบาล การก่อสร้างบ้าน และการลงทุนในการผลิต ประกอบกับการคมนาคมที่สะดวกขึ้น ทำให้ชุมชนเชื่อมโยงกับตลาดและหน่วยงานภายนอกมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การแลกเปลี่ยนอาหาร ผลผลิต วัตถุดิบ และแรงงานระหว่างครัวเรือนและเครือญาติยังคงดำรงอยู่ รายได้หลักมาจากการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรและการรับจ้าง ขณะที่ผ้าทอและเครื่องจักสานยังมีข้อจำกัดด้านตลาด ส่วนรายจ่ายเพิ่มขึ้นทั้งด้านอาหาร สุขภาพ สินค้าอุปโภคบริโภค การเดินทาง ยานพาหนะ และการศึกษาบุตร นอกจากนี้ พบครัวเรือนมีภาระหนี้สิน 10 ครัวเรือน โดยการซื้อสินค้าเชื่อในร้านค้าชุมชนและการกู้ยืมเป็นกลไกสำคัญในการจัดการสภาพคล่อง ด้านสถานภาพทางเศรษฐกิจและ

สังคม พบความแตกต่างด้านทรัพยากรและโอกาส โดยแบ่งเป็นกลุ่ม “มีกินมีใช้” 12 ครัวเรือน “พอมีพอกิน” 34 ครัวเรือน และ “ขาดแคลน” 14 ครัวเรือน พิจารณาจากทรัพย์สิน ที่ดิน ผลผลิต ปศุสัตว์ ยานพาหนะ รายได้ การศึกษา อาชีพ และสถานภาพด้านสัญชาติไทย อย่างไรก็ตาม ยังไม่ปรากฏการแบ่งช่วงชั้นทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างชัดเจน เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่มีอาชีพและวิถีชีวิตใกล้เคียงกัน รวมทั้งยังพึ่งพาเครือญาติและทรัพยากรร่วมของชุมชน (นายเอ นามสมมุติ, 2566); (นายซี นามสมมุติ, 2566); (นายไอ นามสมมุติ, 2566) โดยสรุป เศรษฐกิจบ้านสาละวะเปลี่ยนจากการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานครัวเรือนสู่การผลิตแบบผสมผสานที่เชื่อมโยงตลาดมากขึ้น โดยยังคงปลูกข้าวเพื่อความมั่นคงทางอาหารควบคู่กับพืชเศรษฐกิจและการรับจ้างทั้งในชุมชนและนอกชุมชน

1.2 การเปลี่ยนแปลงในระบบสังคม ผลการวิจัยพบว่า โครงสร้างสังคมเปลี่ยนจากการพึ่งพาครอบครัว เครือญาติ ผู้อาวุโส และผู้นำจิตวิญญาณ ไปสู่การมีสถาบันทางการ หน่วยงานรัฐ กลุ่มอาชีพ และเครือข่ายภายนอกเข้ามามีบทบาทร่วมกัน ครอบครัวและเครือญาติยังคงทำหน้าที่ดูแลสมาชิก ถ่ายทอดความรู้ และประกอบพิธีกรรม แต่การศึกษาและการทำงานนอกชุมชนทำให้โครงสร้างครัวเรือนและรูปแบบการพึ่งพาอาศัยหลากหลายขึ้น ด้านการเมืองการปกครอง เกิดการผสมผสานระหว่างระบบจารีตกับระบบทางการ โดยมีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน และองค์การบริหารส่วนตำบลไล่โว่ ทำงานควบคู่กับผู้อาวุโสและผู้นำตามจารีต ความชอบธรรมทางสังคมจึงเกิดจากทั้งอำนาจตามกฎหมาย ความอาวุโส เครือญาติ และการยอมรับของชุมชน ส่วนการช่วยเหลือเกื้อกูลปรับจากการลงแรงและแบ่งปันไปสู่การใช้เงิน การจ้างแรงงาน และการดำเนินงานผ่านกลุ่มหรือองค์กรชุมชน สถานภาพทางสังคมเชื่อมโยงกับการศึกษา อาชีพ รายได้ และเครือข่ายภายนอก โดยสมาชิกบางครัวเรือนประกอบอาชีพครู ข้าราชการ ทหาร เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ทำให้สถานะทางสังคมไม่ได้ขึ้นอยู่กับเครือญาติและทรัพยากรเพียงอย่างเดียว ขณะเดียวกัน การศึกษาสมัยใหม่ช่วยให้คนรุ่นใหม่เข้าถึงภาษาไทย ความรู้ เทคโนโลยี และอาชีพที่หลากหลาย ส่วนภาษากะเหรี่ยง ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมยังได้รับการถ่ายทอดผ่านครอบครัวและผู้รู้ในชุมชน จึงเกิดการใช้ทั้งภาษาไทยและภาษากะเหรี่ยงตามบริบท ด้านสาธารณสุข เกิดการผสมผสานระหว่างบริการสมัยใหม่กับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยบริการของรัฐมีบทบาทเพิ่มขึ้น มีการก่อตั้งโรงเรือนอนามัยชุมชนบ้านสาละวะในปี 2563 ขณะที่หมอพื้นบ้านยังคงมีบทบาทในการรักษาและดูแลสุขภาพบางด้าน (นายบี นามสมมุติ, 2566); (นายเอฟ นามสมมุติ, 2567)



ภาพที่ 3 กระปุกยาบ้านของหมอพื้นบ้านสำหรับใช้ยารักษาโรคให้สมาชิกในชุมชนบ้านสาละวะ



ภาพที่ 4 โรงเรือนอนามัยชุมชนบ้านสาละวะ ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2563

ด้านศาสนา ความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรม ยังคงมีการผสมผสานระหว่างความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ ป่า น้ำ พื้นที่ทำกิน และคำสอนของบรรพบุรุษ กับศาสนา การศึกษา และค่านิยมสมัยใหม่ บทบาทการสืบทอดวัฒนธรรมจึงกระจายจากผู้อาวุโสไปสู่ผู้นำพิธีกรรม ผู้สอนภาษากะเหรี่ยง และผู้รู้เฉพาะด้าน ขณะเดียวกัน บทบาททางเพศมี

ความยืดหยุ่นมากขึ้น ผู้หญิงมีส่วนร่วมด้านอาชีพ การผลิต และกิจกรรมชุมชนเพิ่มขึ้น ส่วนคนรุ่นใหม่ได้นำความรู้เทคโนโลยี และเครือข่ายภายนอกมาประยุกต์ใช้ในพื้นที่ การรวมกลุ่มขยายจากเครือญาติ ศาสนา และประเพณี ไปสู่กลุ่มอาชีพ กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน กลุ่มวัฒนธรรม และกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากร ส่งผลให้โครงสร้างสังคมมีลักษณะเป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงทั้งภายในและภายนอกชุมชน นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติและรัฐมีความซับซ้อนขึ้น จากเดิมที่การใช้ป่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยอาศัยกฎเกณฑ์และภูมิปัญญาท้องถิ่น ต่อมาเมื่อมีข้อกำหนดของรัฐเกี่ยวกับพื้นที่ป่าและที่ดินทำกิน ชุมชนจึงต้องปรับตัวภายใต้ทั้งกติกาชุมชนและกฎหมายของรัฐ ส่งผลให้ความสัมพันธ์กับภาครัฐมีทั้งการพึ่งพา ประสานความร่วมมือ และต่อรอง โดยเฉพาะประเด็นที่ดิน ป่าไม้ และวิถีการผลิต (นายบี นามสมมุติ, 2566); (นายดี นามสมมุติ, 2566) โดยสรุป ระบบสังคมบ้านสาละวะเปลี่ยนจากการพึ่งพาครอบครัว เครือญาติ และผู้นำตามจารีต สู่โครงสร้างที่เชื่อมโยงกับสถาบันทางการและเครือข่ายภายนอกมากขึ้น

2. ปัจจัยและกระบวนการที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจและสังคม

2.1 ปัจจัยและกระบวนการที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจ ผลการวิจัยพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายนอก ได้แก่ กลไกของรัฐ ตลาด และการเชื่อมโยงกับสังคมภายนอก กับปัจจัยภายใน ได้แก่ ข้อจำกัดด้านทรัพยากร ที่ดิน แรงงาน การปรับตัวของครัวเรือน และความต้องการในการดำรงชีพ โดยมีประเด็นสำคัญดังนี้ ประการแรก การกำกับดูแลทรัพยากรธรรมชาติของรัฐส่งผลโดยตรงต่อระบบไร่หมุนเวียน โดยเฉพาะข้อจำกัดด้านการเผาและการใช้พื้นที่ ทำให้ครัวเรือนปรับรูปแบบการผลิตและเพิ่มการใช้พื้นที่ที่สามารถผลิตต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม ไร่หมุนเวียนไม่ได้ยุติลงทั้งหมด แต่มีการปรับสัดส่วนและวิธีการให้สอดคล้องกับกฎระเบียบและทรัพยากรที่มีอยู่ ประการที่สอง ข้อจำกัดด้านที่ดิน และระยะเวลาพักฟื้นที่ลดลง ทำให้ครัวเรือนนำพื้นที่เดิมกลับมาใช้ซ้ำและปรับพื้นที่ไร่เป็นสวนหรือแปลงพืชเศรษฐกิจ ที่ดินจึงมีบทบาททั้งด้านความมั่นคงทางอาหารและการสร้างรายได้ แต่ก่อให้เกิดปัญหาวัชพืชและดินเสื่อมโทรม จนนำไปสู่การพึ่งพาปัจจัยการผลิตภายนอก ประการที่สาม การเข้าสู่ตลาดและค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันที่เพิ่มขึ้น ทำให้ครัวเรือนต้องการเงินสดมากขึ้น จึงหันมาปลูกกาแฟ มะม่วงหิมพานต์ หมาก และพืชเศรษฐกิจอื่น รวมทั้งเข้าร่วมโครงการส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอก (นายดี นามสมมุติ, 2566) ประการที่สี่ การเปลี่ยนแปลงฐานการผลิต ทำให้ต้นทุนเพิ่มขึ้น จากเดิมที่พึ่งพาแรงงานครัวเรือนและเครือญาติ ไปสู่การใช้ปุ๋ย สารควบคุมวัชพืช น้ำมัน เครื่องจักร และเงินทุน โดยเฉพาะการทำนา ส่งผลให้ครัวเรือนพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากขึ้น ประการที่ห้า การเปลี่ยนแปลงด้านแรงงานและเวลาในการผลิต สมาชิกต้องแบ่งเวลาให้กับการศึกษา การทำงาน และกิจกรรมภายนอก ขณะที่ไร่หมุนเวียนต้องอาศัยแรงงานและช่วงเวลาที่เหมาะสม ข้อจำกัดด้านการเผาจึงลดความยืดหยุ่นของระบบเดิม ทำให้บางครัวเรือนเลือกกิจกรรมการผลิตที่จัดการได้ง่ายกว่า ประการที่หก การเชื่อมโยงกับสังคมภายนอกและการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ผ่านการเดินทาง การศึกษา การสื่อสาร และการทำงานนอกชุมชน ทำให้รูปแบบการบริโภคและความต้องการใช้เงินเปลี่ยนแปลง ครัวเรือนจึงต้องมีรายได้เงินสดควบคู่กับการผลิตเพื่อบริโภค แม้การซื้อขายและการกู้ยืมเพิ่มขึ้น แต่การแบ่งปันอาหาร ผลผลิต และแรงงานในเครือญาติยังคงเป็นกลไกลดความเสี่ยงทางเศรษฐกิจ (นายเอ นามสมมุติ, 2566); (นายดี นามสมมุติ, 2566); (นายไอ นามสมมุติ, 2566) โดยสรุป การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างนโยบายรัฐ ข้อจำกัดด้านทรัพยากรและที่ดิน กลไกตลาด และวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป ทำให้ครัวเรือนปรับจากการพึ่งพาธรรมชาติและแรงงานเครือญาติสู่การปลูกพืชเศรษฐกิจและใช้ปัจจัยภายนอก

2.2 ปัจจัยและกระบวนการที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระบบสังคม ผลการวิจัยพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนกับแรงผลักจากภายนอก โดยเฉพาะการขยายตัวของการศึกษา การติดต่อกับสังคมภายนอก และบทบาทของรัฐและสถาบันทางการ ส่งผลให้การจัดการชุมชนเปลี่ยนจากการพึ่งพาผู้อาวุโสและผู้นำตามจารีตเพียงอย่างเดียว ไปสู่การประสานระบบราชการกับกฎเกณฑ์ชุมชน นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและอาชีพทำให้สถานภาพทางสังคมเชื่อมโยงกับการศึกษา รายได้

ความรู้ ความสามารถ และเครือข่ายภายนอก ขณะที่การศึกษาและการทำงานของคนรุ่นใหม่ทำให้โครงสร้างครัวเรือนและความสัมพันธ์ทางสังคมหลากหลายขึ้น โดยคนรุ่นใหม่บางส่วนได้นำความรู้ด้านการศึกษา สุขภาพ เทคโนโลยี และการพัฒนากลับมาประยุกต์ใช้ในชุมชน ส่วนด้านภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม เกิดการปรับตัวมากกว่าการแทนที่ โดยภาษาไทยมีบทบาทเพิ่มขึ้นในโรงเรียน การติดต่อราชการ และการทำงาน ขณะที่ภาษากะเหรี่ยงยังเป็นฐานความสัมพันธ์ภายในชุมชน ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติและบรรพบุรุษยังดำรงอยู่ควบคู่กับศาสนาและค่านิยมสมัยใหม่ เช่นเดียวกับการช่วยเหลือเกื้อกูลที่ปรับจากการลงแรงและแลกเปลี่ยนไปสู่การใช้เงินและการจ้างแรงงาน (นายเอ นามสมมุติ, 2566); (นายดี นามสมมุติ, 2566)



ภาพที่ 5 การลงแรงเกี่ยวข้าวของสมาชิกชุมชนบ้านสาละวะ

ขณะเดียวกัน การรวมกลุ่มขยายจากเครือญาติและประเพณีไปสู่กลุ่มอาชีพ กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน กลุ่มวัฒนธรรม และกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากร ส่งผลให้โครงสร้างสังคมบ้านสาละวะมีลักษณะผสมผสานระหว่างระบบดั้งเดิมกับระบบสมัยใหม่ มากกว่าการเปลี่ยนแปลงแบบแทนที่ โดยยังคงรักษาความสัมพันธ์ เครือญาติ ภาษา วัฒนธรรม และการพึ่งพาทรัพยากรภายใน ควบคู่กับการเชื่อมโยงรัฐ ตลาด การศึกษา เทคโนโลยี และเครือข่ายภายนอก (นายเอ นามสมมุติ, 2566); (นายดี นามสมมุติ, 2566) โดยสรุป การเปลี่ยนแปลงทางสังคมบ้านสาละวะเกิดจากปัจจัยภายในและแรงผลักภายนอก โดยเฉพาะบทบาทรัฐ การศึกษาและการเชื่อมโยงกับสังคมสมัยใหม่ ส่งผลให้โครงสร้างอำนาจ การจัดการชุมชนและสถานภาพทางสังคมเปลี่ยนแปลง สะท้อนการผสมผสานระหว่างวิถีดั้งเดิมกับความทันสมัย

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบประเด็นวิเคราะห์ ลักษณะระบบเดิมกับลักษณะระบบที่ปรับตัวของชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสาละวะ

ประเด็นวิเคราะห์	ลักษณะระบบเดิม	ลักษณะระบบที่ปรับตัว
ฐานการผลิต	พึ่งพาไร่หมุนเวียน ทรัพยากรธรรมชาติ และแรงงานครัวเรือน	ผลิตแบบผสมผสานเพื่อบริโภคและจำหน่าย
การใช้ที่ดิน	ใช้พื้นที่ตามรอบการผลิตและระยะพักฟื้น	ใช้พื้นที่เดิมซ้ำและขยายการปลูกพืชเศรษฐกิจ
รายได้และรายจ่าย	พึ่งพาผลผลิตและการแลกเปลี่ยนในชุมชน	ต้องการเงินสดเพิ่มขึ้นจากค่าใช้จ่ายและการเชื่อมโยงตลาด
ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ	อาศัยแรงงานเครือญาติและการแบ่งปัน	จ้างแรงงาน ซื้อขาย และพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากขึ้น
ครอบครัวและเครือญาติ	เป็นกลไกหลักในการดูแลและช่วยเหลือ	ยังคงมีบทบาทและเชื่อมโยงกับสถาบันทางการและเครือข่ายภายนอก
การปกครอง	อาศัยผู้อาวุโสและผู้นำตามจารีตเป็นหลัก	ผสมผสานระบบจารีตกับการปกครองทางการ
การศึกษาและอาชีพ	ความรู้และอาชีพสัมพันธ์กับวิถีชุมชนเป็นหลัก	เข้าถึงการศึกษาสมัยใหม่และอาชีพหลากหลายขึ้น
การรวมกลุ่ม	อาศัยเครือญาติ ศาสนา และประเพณี	ขยายสู่กลุ่มอาชีพ กลุ่มสตรี และกลุ่มเยาวชน

3. แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาระบบเศรษฐกิจและสังคมที่สอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรมชุมชน

3.1 แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาระบบเศรษฐกิจ ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาเศรษฐกิจบ้านสาละวะควรมุ่งเสริมสร้างการพึ่งตนเองภายใต้การเปลี่ยนแปลง ควบคู่กับการรักษาความมั่นคงทางอาหาร ฐานทรัพยากร ภูมิปัญญาท้องถิ่น เครือญาติ และคุณค่าทางวัฒนธรรม พร้อมเพิ่มความรู้ เทคโนโลยี รายได้ และศักยภาพทางการตลาด โดยไม่มุ่งแทนที่ระบบเศรษฐกิจดั้งเดิม แต่สนับสนุนการปรับตัวและเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจสมัยใหม่ แนวทางสำคัญ ได้แก่ การยอมรับภูมิปัญญาเกี่ยวกับไร่หมุนเวียนและการใช้ประโยชน์จากป่าเป็นฐานจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างรัฐกับชุมชน การรักษาการผลิตเพื่อบริโภคควบคู่กับการเพิ่มผลผลิตจำหน่าย และส่งเสริมเกษตรผสมผสานให้เหมาะกับที่ดิน แรงงาน และทรัพยากรครัวเรือน ตลอดจนพัฒนาพื้นที่ทำกินและฟื้นฟูดินเพื่อลดต้นทุนและการพึ่งพาปัจจัยภายนอก นอกจากนี้ ควรส่งเสริมอาชีพนอกภาคเกษตรเพื่อรองรับรายจ่ายที่เพิ่มขึ้น พร้อมพัฒนาทักษะการคำนวณต้นทุน การออม การจัดการกองทุน การวางแผนการผลิต การรวมกลุ่ม และการตลาด เพื่อเพิ่มศักยภาพทางเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชน โดยเชื่อมโยงการสร้างรายได้กับสุขภาพ การศึกษา และคุณภาพชีวิต ไม่จำกัดความสำเร็จเพียงด้านรายได้ (นายเอ นามสมมุติ, 2566); (นายอี นามสมมุติ, 2566); (นายจี นามสมมุติ, 2567) โดยสรุป การพัฒนาเศรษฐกิจบ้านสาละวะควรมุ่งสร้างความสามารถในการพึ่งตนเอง รักษาความมั่นคงทางอาหาร ภูมิปัญญา และฐานทรัพยากร ควบคู่กับการส่งเสริมเกษตรผสมผสาน และอาชีพเสริม ตลอดจนพัฒนาทักษะการจัดการต้นทุน การออม และการตลาด เพื่อลดความเสี่ยงและเพิ่มรายได้

3.2 แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาระบบสังคม ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาระบบสังคมบ้านสาละวะควรยึดหลักการยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม โดยใช้ทุนทางสังคม ภูมิปัญญา และเครือญาติเป็นฐาน พร้อมเชื่อมโยงระบบสมัยใหม่อย่างเหมาะสม เพื่อรักษาความสัมพันธ์ในครอบครัว บทบาทผู้อาวุโส ภาษา ความเชื่อ และวัฒนธรรม ควบคู่กับการพัฒนาการศึกษา การปกครอง สาธารณสุข และเครือข่ายภายนอก แนวทางสำคัญ ได้แก่ การส่งเสริมบทบาทผู้อาวุโส ผู้นำตามจารีต ผู้นำทางการ และคนรุ่นใหม่ในการกำหนดทิศทางและตัดสินใจพัฒนาชุมชน ตลอดจนพัฒนาระบบถ่ายทอดภาษา ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมระหว่างรุ่น โดยเชื่อมโยงครอบครัว โรงเรียน และผู้รู้ในชุมชน พร้อมสนับสนุนคนรุ่นใหม่ให้สืบทอดทุนทางวัฒนธรรมและประยุกต์ใช้ความรู้และเทคโนโลยี นอกจากนี้ ควรรักษาระบบช่วยเหลือเกื้อกูลและทุนทางสังคม พร้อมสนับสนุนกลุ่มอาชีพ กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน และกลุ่มวัฒนธรรม รวมทั้งพัฒนาระบบสุขภาพแบบบูรณาการระหว่างบริการของรัฐกับภูมิปัญญาสมุนไพรและการดูแลสุขภาพท้องถิ่น ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรและประสานความร่วมมือกับภาครัฐผ่านการสื่อสารและกำหนดแนวทางร่วมกัน ตลอดจนสร้างเครือข่ายกับโรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานรัฐ และสถาบันการศึกษา เพื่อเพิ่มโอกาสเข้าถึงความรู้และทรัพยากร โดยคำนึงถึงอัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรม (นายบี นามสมมุติ, 2566); (นายเอฟ นามสมมุติ, 2567); (นายจี นามสมมุติ, 2567) โดยสรุป การพัฒนาระบบสังคมบ้านสาละวะควรใช้ทุนทางสังคม เครือญาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐาน ควบคู่กับการพัฒนาการศึกษา สุขภาพ และเครือข่ายภายนอก ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้นำทุกกลุ่มและคนรุ่นใหม่ ถ่ายทอดภาษาและวัฒนธรรมระหว่างรุ่น สนับสนุนกลุ่มทางสังคมและระบบช่วยเหลือเกื้อกูล พร้อมบูรณาการความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก

อภิปรายผล

การเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสาละวะมิใช่การแทนที่วิถีดั้งเดิมด้วยระบบตลาดหรือสถาบันสมัยใหม่อย่างสมบูรณ์ แต่เป็นกระบวนการปรับตัว ต่อรอง และผสมผสานภายใต้เงื่อนไขเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่เปลี่ยนแปลง โดยมีนโยบายรัฐ การจัดการทรัพยากร การคมนาคม การศึกษา ความต้องการเงินสด และตลาดภายนอกเป็นแรงผลัก ขณะที่ครอบครัว เครือญาติ ความรู้ท้องถิ่น ความเชื่อ และความสามารถในการปรับตัวของครัวเรือนยังมีบทบาทกำหนดทิศทาง จึงเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างภายนอก สถาบันทางสังคม และการตัดสินใจของสมาชิกชุมชน มากกว่าการเปลี่ยนผ่านเชิงเส้นจาก

สังคมดั้งเดิมสู่สังคมสมัยใหม่ สอดคล้องกับภัทรมน สุวพันธุ์ และสุธี ประศาสน์เศรษฐ ที่ชี้ให้เห็นผลกระทบจากอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรและการแทรกตัวของทุนนิยมต่อวิถีดำรงชีพของชุมชนกะเหรี่ยง (ภัทรมน สุวพันธุ์ และสุธี ประศาสน์เศรษฐ, 2563) ทั้งนี้ ครัวเรือนมิได้เป็นเพียงผู้รับผลจากนโยบาย แต่ยังจัดสรรที่ดิน แรงงาน เงินทุน และเวลาเพื่อรักษาความสามารถในการดำรงชีพ เมื่อพิจารณาผ่านกรอบการดำรงชีพอย่างยั่งยืนของ Scoones, I. ซึ่งให้ความสำคัญกับทุนธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนมนุษย์ และทุนทางสังคม (Scoones, I., 1998) จะเห็นว่าการปรับตัวเป็นการใช้ทุนหลายประเภทเพื่อสร้างความมั่นคง ดังนั้น การประเมินการเปลี่ยนแปลงจึงไม่ควรพิจารณาเฉพาะรายได้เงินสด แต่ต้องคำนึงถึงความมั่นคงทางอาหาร การเข้าถึงที่ดิน ต้นทุนการผลิต แรงงาน ความสัมพันธ์ทางสังคม และความต่อเนื่องของทรัพยากร เพราะรายได้ระยะสั้นอาจไม่ก่อให้เกิดความมั่นคงระยะยาว หากแลกกับทรัพยากรเสื่อมโทรม หนี้สินเพิ่มขึ้น และความสามารถในการผลิตอาหารลดลง

ในด้านเศรษฐกิจ ชุมชนเปลี่ยนจากการพึ่งพาการผลิตเพื่อบริโภคและทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก สู่ระบบดำรงชีพแบบผสมผสานระหว่างการผลิตอาหาร พืชเศรษฐกิจ และอาชีพนอกภาคเกษตร สอดคล้องกับผลสำรวจ พ.ศ. 2564 พบว่า ครัวเรือนปลูกข้าวไร่ ควบคู่กับการทำนา ปลูกกาแฟ มะม่วงหิมพานต์ หมาก ไม้ผล เลี้ยงสัตว์ และทำงานนอกภาคเกษตร สะท้อนการรักษาฐานอาหารพร้อมเพิ่มรายได้เงินสดสำหรับการศึกษา การรักษาพยาบาล การเดินทาง ที่อยู่อาศัย และปัจจัยการผลิต สอดคล้องกับอภิญญา จงพัฒนากร และคณะ ซึ่งให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างการปลูกข้าวไร่ วิถีชีวิต เครือญาติ และการอนุรักษ์ความหลากหลายของพันธุ์ข้าว รวมถึงการเปลี่ยนแปลงเมื่อการผลิตเชิงพาณิชย์เชื่อมโยงชุมชนกับตลาดและปัจจัยภายนอก (อภิญญา จงพัฒนากร และคณะ, 2560)

ส่วนการเปลี่ยนแปลงระบบไร่หมุนเวียนสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ และนโยบายรัฐ โดยพื้นที่เพาะปลูกบางส่วนถูกนำกลับมาใช้เร็วขึ้น มีระยะพักฟื้นประมาณ 2–3 ปี และปรับเป็นพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจและไม้ผล ซึ่งอาจเพิ่มวัชพืช ลดความอุดมสมบูรณ์ของดิน และเพิ่มต้นทุน สถานการณ์นี้ไม่ได้เกิดจากการตัดสินใจทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเพียงอย่างเดียว แต่เกี่ยวข้องกับสิทธิการเข้าถึงที่ดิน กฎระเบียบป่าไม้ สภาพนิเวศ และความสามารถในการรักษาระบบการผลิตให้เหมาะสมกับพื้นที่ สอดคล้องกับ Rigert, M. ซึ่งสะท้อนข้อจำกัดจากนโยบายป่าไม้ที่ห้ามการทำไร่หมุนเวียนบางลักษณะ (Rigert, M., 2024) ขณะที่วัชระ ศรีเมืองมูล และคณะ ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมและความรู้ท้องถิ่นในการต่อรองกับนโยบายจัดการทรัพยากร (วัชระ ศรีเมืองมูล และคณะ, 2564) เมื่อเชื่อมโยงกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของ Ostrom, E. ความยั่งยืนจึงขึ้นอยู่กับการมีส่วนร่วมกำหนดกติกา ติดตามการใช้ทรัพยากร จัดสรรผลประโยชน์ และปรับกติกาให้เหมาะกับพื้นที่ มิใช่การกำหนดระเบียบจากภายนอกเพียงอย่างเดียว (Ostrom, E., 1990)

กรณีบ้านสาละวะจึงควรพัฒนากลไกประสานงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานรัฐ โดยเปิดโอกาสให้ผู้รู้ท้องถิ่น ครัวเรือน และผู้นำร่วมกำหนดแนวทางใช้ที่ดินและดูแลทรัพยากรภายใต้ข้อจำกัดทางกฎหมายและนิเวศ การส่งเสริมพืชเศรษฐกิจควรคำนึงถึงการฟื้นฟูดิน ระยะพักฟื้น และความมั่นคงทางอาหาร เพื่อไม่ให้รายได้ระยะสั้นลดทอนความสามารถในการดำรงชีพระยะยาว ขณะเดียวกัน ตลาดและเงินตราทำให้ครัวเรือนต้องมีเงินสดรองรับรายจ่ายที่การผลิตเพื่อบริโภคหรือการช่วยเหลือภายในชุมชนไม่สามารถครอบคลุมได้ทั้งหมด อย่างไรก็ตาม การแลกเปลี่ยนอาหาร วัตถุดิบ และสิ่งของระหว่างครัวเรือนและเครือญาติยังคงดำรงอยู่ สอดคล้องกับอภิญญา จงพัฒนากร และคณะ ซึ่งสะท้อนความสำคัญของเครือข่ายและการแลกเปลี่ยนภายในชุมชน (อภิญญา จงพัฒนากร และคณะ, 2560) แม้รายได้จากพืชเศรษฐกิจจะขึ้นอยู่กับราคา ผู้รับซื้อ ระยะเวลาให้ผลผลิต และต้นทุนที่ควบคุมได้จำกัด จึงมีความเสี่ยงจากตลาด การพัฒนาจึงไม่ควรปฏิเสธตลาดหรือผลักดันทุกครัวเรือนเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์รูปแบบเดียวกัน แต่ควรเพิ่มความสามารถในการเลือกและต่อรอง รักษาฐานอาหารควบคู่กับการสร้างรายได้ วางแผนการผลิต คำนวณต้นทุน ลดการพึ่งพาปัจจัยราคาแพง รวมกลุ่มตามความสมัครใจ เพิ่มช่องทางจำหน่าย และส่งเสริมอาชีพนอกภาคเกษตรตามความพร้อม เพื่อลดความเสี่ยงจากการพึ่งพาพืชเศรษฐกิจชนิดเดียว

ในด้านสังคม ครอบครัว เครือญาติ ผู้อาวุโส ภาษา ความเชื่อ และการช่วยเหลือเกื้อกูลยังเป็นฐานสำคัญ ขณะที่การศึกษา ระบบราชการ สาธารณสุข การคมนาคม และเครือข่ายภายนอกมีบทบาทเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงจึงเป็นการปรับบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างสถาบัน มากกว่าการสูญสลายของระบบจารีต สอดคล้องกับดำรงพล อินทร์จันทร์ ซึ่งสะท้อนการปรับตัวของชุมชนกะเหรี่ยงภายใต้บริบทสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลง (ดำรงพล อินทร์จันทร์, 2562) ครอบครัวและเครือญาติยังดูแลสมาชิก ถ่ายทอดความรู้ และประกอบพิธีกรรม แต่การศึกษาและการทำงานภายนอกทำให้โครงสร้างครัวเรือนและความสัมพันธ์หลากหลายขึ้น โดยครัวเรือนที่สมาชิกยังอยู่ในชุมชนมีโอกาสลงแรงและถ่ายทอดความรู้แตกต่างจากครัวเรือนที่สมาชิกย้ายออกไป ดังนั้น เครือญาติยังเป็นแหล่งช่วยเหลือสำคัญ แต่รูปแบบปฏิสัมพันธ์ปรับตามวิถีชีวิต การพัฒนาจึงควรเชื่อมโยงสมาชิกที่ออกไปศึกษาและทำงานภายนอกให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนอย่างต่อเนื่อง ส่วนด้านผู้นำและการปกครอง พบการอยู่ร่วมกันระหว่างผู้นำตามจารีตกับผู้นำทางการ สะท้อนโครงสร้างอำนาจและความรับผิดชอบที่หลากหลาย สอดคล้องกับนัฐวุฒิ สิงห์กุล และวราภรณ์ มนต์ไตรเวศย์ ซึ่งกล่าวถึงบทบาทผู้นำตามจารีตในการกำกับความสัมพันธ์ของสมาชิกและเชื่อมโยงชุมชนกับความเชื่อและธรรมชาติ (นัฐวุฒิ สิงห์กุล และวราภรณ์ มนต์ไตรเวศย์, 2564) ในประเด็นการช่วยเหลือเกื้อกูลและการรวมกลุ่มปรับจากการลงแรงร่วมกันและแลกเปลี่ยนในเครือญาติ ไปสู่กลุ่มอาชีพ กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน กลุ่มวัฒนธรรม และกลุ่มอนุรักษ์ที่เชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอก สอดคล้องกับจิรวัฒน์ รักชาติ ซึ่งให้ความสำคัญกับเครือข่ายเยาวชนในฐานะทุนทางสังคมที่เชื่อมโยงชุมชนกับสังคมภายนอก (จิรวัฒน์ รักชาติ, 2565) ตามแนวคิดทุนทางสังคมของ Putnam, R. D. ความไว้วางใจ บรรทัดฐานการช่วยเหลือ และเครือข่ายความสัมพันธ์เป็นพื้นฐานของความร่วมมือและการเข้าถึงทรัพยากร (Putnam, R. D., 1993) อย่างไรก็ตาม การมีกลุ่มหรือเครือข่ายจำนวนมากไม่ได้รับประกันการกระจายประโยชน์อย่างทั่วถึง หากการตัดสินใจและการเข้าถึงทรัพยากรยังจำกัดอยู่ในกลุ่มผู้นำหรือสมาชิกบางส่วน การพัฒนาจึงควรเน้นคุณภาพการมีส่วนร่วม ให้สมาชิกกำหนดแผนงาน บริหารทรัพยากร ติดตาม และประเมินผล พร้อมสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม ความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมต้องอาศัยผู้ถ่ายทอด เวลา พื้นที่ปฏิบัติ และโอกาสเรียนรู้ร่วมกัน หากคนรุ่นใหม่มีเวลาร่วมกิจกรรมน้อยลง วัฒนธรรมบางส่วนอาจเปลี่ยนจากวิถีประจำวันเป็นกิจกรรมเฉพาะโอกาส การส่งเสริมวัฒนธรรมจึงควรเชื่อมความรู้ของผู้สูงวัยกับการศึกษา การจัดการทรัพยากร และการพัฒนาชุมชน ไม่จำกัดเพียงการแสดงหรือสินค้า แต่เปิดโอกาสให้สมาชิกกำหนดความหมายและปรับวิถีปฏิบัติของตนเอง ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ ป่า น้ำ ที่ดิน และคำสอนบรรพบุรุษยังมีบทบาทต่ออัตลักษณ์และการกำกับพฤติกรรม สอดคล้องกับนัฐวุฒิ สิงห์กุล และวราภรณ์ มนต์ไตรเวศย์ รวมถึงธรรมนูญชุมชนตำบลไล่โว่ ซึ่งสะท้อนบทบาทของคำสอนและข้อห้ามจากบรรพบุรุษ (สภาองค์กรชุมชนตำบลจังหวัดกาญจนบุรี, 2561) วัฒนธรรมจึงเป็นทั้งมรดกจากอดีตและองค์ประกอบกำหนดการปรับตัวต่อความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับทรัพยากร (นัฐวุฒิ สิงห์กุล และ วราภรณ์ มนต์ไตรเวศย์, 2564) การถ่ายทอดวัฒนธรรมจึงควรดำเนินควบคู่กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตและเปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่ประยุกต์ความรู้เดิมกับเงื่อนไขใหม่ ส่วนในประเด็นผู้หญิงและคนรุ่นใหม่มีบทบาทเพิ่มขึ้นในกิจกรรมเศรษฐกิจ การรวมกลุ่ม และการเชื่อมโยงกับสังคมภายนอก โดยเฉพาะการใช้ความรู้และเทคโนโลยีพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน สอดคล้องกับนพรัตน์ ไชยชนะ ซึ่งเสนอการใช้ทุนทางวัฒนธรรมพัฒนาผลิตภัณฑ์และขยายช่องทางตลาด (นพรัตน์ ไชยชนะ, 2567) อย่างไรก็ตาม การเพิ่มบทบาทควรมาพร้อมการเข้าถึงทรัพยากร อำนาจตัดสินใจ และโอกาสพัฒนาทักษะ ไม่ใช่เพิ่มภาระงานโดยที่อำนาจควบคุมผลประโยชน์ยังอยู่กับกลุ่มเดิม ขณะเดียวกัน การศึกษาและเครือข่ายภายนอกช่วยให้คนรุ่นใหม่เข้าถึงความรู้ เทคโนโลยี และอาชีพ ตลอดจนนำความรู้ดั้งเดิมมาประยุกต์กับแนวทางพัฒนาใหม่ สอดคล้องกับจิรวัฒน์ รักชาติ ซึ่งกล่าวถึงบทบาทเครือข่ายเยาวชนกะเหรี่ยงในการเชื่อมโยงชุมชนกับสังคมภายนอก (จิรวัฒน์ รักชาติ, 2565)

เมื่อบูรณาการข้อค้นพบ พบว่าปัจจัยภายในและภายนอกมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด นโยบายรัฐและข้อจำกัดด้านทรัพยากรมีอิทธิพลต่อการใช้ที่ดินและรูปแบบการผลิต ขณะที่ความต้องการเงินสดและตลาดกระตุ้นการปลูกพืชเศรษฐกิจและการแสวงหาอาชีพใหม่ ส่วนการศึกษา การคมนาคม และการติดต่อภายนอกเพิ่มโอกาสเข้าถึงความรู้และทรัพยากร แต่ก็ทำให้แรงงานวัยหนุ่มสาวบางส่วนออกไปทำงานนอกชุมชน ปัจจัยเหล่านี้จึงส่งผลทั้งต่อเศรษฐกิจและโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม สอดคล้องกับนพรัตน์ ไชยชนะ ซึ่งพบว่าการนำทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านหนองบางมาพัฒนาผลิตภัณฑ์ร่วมกับแนวทางเศรษฐกิจ BCG ช่วยเพิ่มมูลค่าและโอกาสทางตลาด (นพรัตน์ ไชยชนะ, 2567) รวมถึงวัชระ ศรีเมืองมูล และคณะ และวรวิทย์ นพแก้ว และคณะ ซึ่งให้ความสำคัญกับข้อจำกัดด้านที่ดิน นโยบายจัดการป่า และความร่วมมือระหว่างรัฐกับชุมชน (วัชระ ศรีเมืองมูล และคณะ, 2564); (วรวิทย์ นพแก้ว และคณะ, 2563) ขณะเดียวกัน จิรวัฒน์ รักชาติสะท้อนการเปลี่ยนผ่านของเกษตรกรพื้นที่สูงภายใต้แรงกดดันจากพืชพาณิชย์และเงื่อนไขเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป (จิรวัฒน์ รักชาติ, 2565) กรณีบ้านสาละวะจึงแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจมิได้หมายถึงการเพิ่มรายได้เท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับการรักษาฐานทรัพยากร ความมั่นคงทางอาหาร และความสัมพันธ์ทางสังคมที่ช่วยให้ครัวเรือนรับมือความเสี่ยง

สำหรับแนวทางส่งเสริมเศรษฐกิจบ้านสาละวะควรมุ่งสร้างความสามารถในการพึ่งตนเอง โดยเชื่อมโยงความมั่นคงทางอาหาร การจัดการทรัพยากร และโอกาสทางเศรษฐกิจ ประการแรก สนับสนุนการผลิตข้าว พืชอาหาร และเกษตรผสมผสานตามศักยภาพครัวเรือน เพื่อลดความเสี่ยงจากตลาด โดยไม่ผลักดันทุกครัวเรือนเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์รูปแบบเดียวกัน สอดคล้องกับพระซาแหม่ ชยเมธี ซึ่งให้ความสำคัญกับความหลากหลายของการผลิตและระบบไร่หมุนเวียน (พระซาแหม่ ชยเมธี, 2565) ประการที่สอง พัฒนากลไกจัดการทรัพยากรโดยผสานความรู้ท้องถิ่นกับหลักวิชาการ ให้ครัวเรือน ผู้รู้ ผู้นำ และหน่วยงานรัฐร่วมกำหนดแนวทางดูแลที่ดิน ดิน น้ำ และป่า ภายใต้กฎหมายและการฟื้นฟูทรัพยากร ประการที่สาม เพิ่มความสามารถในการจัดการเศรษฐกิจครัวเรือนผ่านการวางแผนผลิต คำนวณต้นทุน ออมเงิน รวมกลุ่ม และเข้าถึงตลาด พร้อมส่งเสริมอาชีพนอกภาคเกษตรและผลิตภัณฑ์จากทุนทางวัฒนธรรมตามความพร้อม สอดคล้องกับนพรัตน์ ไชยชนะ โดยควรเน้นผลประโยชน์สุทธิและความมั่นคงระยะยาวมากกว่ายอดขายเพียงอย่างเดียว (นพรัตน์ ไชยชนะ, 2567) ทั้งนี้ การใช้ทุนทางวัฒนธรรมไม่ควรจำกัดอยู่ที่การแปรรูปภูมิปัญญาเป็นสินค้า เพราะวัฒนธรรมยังมีคุณค่าต่อความมั่นคงทางอาหาร การถ่ายทอดความรู้ และความสัมพันธ์ทางสังคม การเน้นตลาดมากเกินไปอาจลดความสำคัญของวิถีปฏิบัติที่มีคุณค่าต่อการดำรงชีพแต่ไม่สร้างรายได้โดยตรง ชุมชนจึงควรมีอำนาจกำหนดว่าความรู้และทรัพยากรใดเหมาะแก่การสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ และสิ่งใดควรดูแลในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมและฐานการดำรงชีพ

ส่วนประเด็นการพัฒนาระบบสังคม ควรเชื่อมโยงทุนทางสังคมและวัฒนธรรมเดิมกับสถาบันสมัยใหม่แทนการแทนที่โครงสร้างเดิมด้วยกลไกภายนอก โดยสร้างระบบถ่ายทอดความรู้ข้ามรุ่นระหว่างครอบครัว ผู้สูงอายุ ผู้รู้ท้องถิ่น โรงเรียน และเยาวชน เพื่อสืบสานภาษา ภูมิปัญญา พิธีกรรม และความรู้ด้านการจัดการทรัพยากร ควบคู่กับการสนับสนุนกลุ่มสตรี เยาวชน กลุ่มอาชีพ และกลุ่มวัฒนธรรมให้ร่วมกำหนดแผนงาน งบประมาณ และประเมินผล ตลอดจนประสานผู้นำตามจารีตกับระบบทางการ เพื่อให้ความรู้และกติกาท้องถิ่นได้รับการพิจารณาพร้อมเปิดพื้นที่ให้คนรุ่นใหม่ประยุกต์ความรู้ด้านเทคโนโลยี การสื่อสาร อาชีพ และการจัดการทรัพยากรร่วมกับภูมิปัญญาเดิม การดำเนินงานควรยึดหลักการมีส่วนร่วมและกระจายโอกาส เพื่อไม่ให้ประโยชน์กระจุกตัวในกลุ่มที่มีทรัพยากรหรืออำนาจต่อรองสูงกว่า ทั้งนี้ แนวคิดทุนทางสังคมของ Putnam, R.D. ชี้ว่าความไว้วางใจและความร่วมมือภายในชุมชนเป็นพื้นฐานของกิจกรรมร่วมกัน ขณะที่เครือข่ายภายนอกช่วยเพิ่มโอกาสเข้าถึงทรัพยากร ความรู้ และตลาด (Putnam, R. D., 1993)

องค์ความรู้ใหม่

โมเดลนี้เป็นกรอบแนวคิดที่สังเคราะห์จากข้อค้นพบกรณีศึกษาชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสาละวะ โดยชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายใน ได้แก่ ข้อจำกัดด้านที่ดิน ทรัพยากร และแรงงาน ความต้องการอาหารและรายได้ เครือญาติ การช่วยเหลือเกื้อกูล ภูมิปัญญา ภาษา ความเชื่อ และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม กับปัจจัยภายนอก ได้แก่ นโยบายและกฎหมายรัฐ ตลาดและเศรษฐกิจเงินสด ค่าใช้จ่ายการศึกษา เทคโนโลยี การคมนาคม และความเชื่อมโยงกับหน่วยงานภายนอก ส่งผลให้ชุมชนปรับตัวด้วยการผสมผสานวิถีเดิมกับวิถีใหม่ โดยครัวเรือนยังผลิตอาหารควบคู่กับการสร้างรายได้ เครือญาติและผู้อาวุโสยังทำงานร่วมกับกลไกทางการ ชุมชนนำความรู้และเทคโนโลยีมาประยุกต์ใช้กับภูมิปัญญาท้องถิ่น พร้อมรักษาภาษา ความเชื่อ และประเพณี ผลที่เกิดขึ้นคือระบบเศรษฐกิจมีความหลากหลายและเชื่อมโยงตลาดภายนอก แต่ยังมีข้อจำกัดด้านต้นทุนและความเสี่ยง ขณะที่เครือข่ายทางสังคมมีความหลากหลายเพิ่มขึ้น ดังนั้น การพัฒนาชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงควรให้ความสำคัญกับความมั่นคงทางอาหาร การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน เพิ่มทักษะอาชีพ การสืบทอดวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมของทุกกลุ่ม โดยใช้การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเป็นกลไกขับเคลื่อนการพัฒนา ดังแผนภาพดังนี้



ภาพที่ 1 โมเดลเส้นทางการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสาละวะ ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี

สรุปและข้อเสนอแนะ

ข้อค้นพบประเด็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านสาละวะเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายในและภายนอก โดยเดิมชุมชนพึ่งพาไร่หมุนเวียน ทรัพยากรธรรมชาติ และแรงงานครัวเรือน มีเครือญาติ การแลกเปลี่ยน และการช่วยเหลือเกื้อกูลเป็นกลไกสำคัญ ต่อมา ข้อจำกัดด้านที่ดิน แรงงาน

และเวลา ประกอบกับนโยบายรัฐ การศึกษา คมนาคม และการติดต่อภายนอก ทำให้ครัวเรือนปรับสู่เศรษฐกิจผสมผสาน ทั้งทำนา ปลูกพืชเศรษฐกิจ รับจ้าง และผลิตเพื่อจำหน่าย พร้อมเชื่อมโยงกับผู้นำทางการ กลุ่มอาชีพ คนรุ่นใหม่ และหน่วยงานภายนอก ปัจจุบันวิถีดั้งเดิมผสมผสานกับระบบสมัยใหม่ การผลิตเชื่อมโยงตลาดมากขึ้น แต่การปลูกข้าวเพื่อความมั่นคงทางอาหาร การแบ่งปัน และเครือญาติยังคงสำคัญ ขณะที่ข้อจำกัดด้านที่ดิน ต้นทุน หนี้สิน และความเหลื่อมล้ำยังเป็นความท้าทาย แม้ภาษา วัฒนธรรม ภูมิปัญญา และการเกื้อกูลยังดำรงอยู่ โดยสตรีและคนรุ่นใหม่มีบทบาทเพิ่มขึ้น การพัฒนาชุมชนจึงควรส่งเสริมการพึ่งตนเอง การอนุรักษ์ทรัพยากรและวัฒนธรรม การมีส่วนร่วม และความร่วมมือภายนอก เพื่อสร้างความเข้มแข็งที่สอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรมชุมชน โดยมีข้อเสนอแนะดังนี้ 1) ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ หน่วยงานดูแลเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและอุทยานแห่งชาติ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรร่วมกำหนดแนวทางจัดการทรัพยากรและไร่หมุนเวียนให้สอดคล้องกับกฎหมาย ส่วนสำนักงานเกษตรอำเภอควรส่งเสริมเกษตรผสมผสาน อาชีพตามศักยภาพ พร้อมสนับสนุนโรงเรียนและผู้นำชุมชนในการสืบทอดอัตลักษณ์วัฒนธรรม รวมถึงพัฒนาเครือข่ายกลุ่มอาชีพ สตรี เยาวชน และกลุ่มอนุรักษ์ 2) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรบูรณาการความร่วมมือ จัดทำฐานข้อมูลและแผนพัฒนารายครัวเรือน เปิดเวทีประชาคมร่วมกำหนดโครงการและงบประมาณ พร้อมจัดตั้งคณะทำงานด้านการใช้ประโยชน์ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติ โดยกำหนดผู้รับผิดชอบ ตัวชี้วัด และระบบติดตามประเมินผล 3) ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาระยะยาวด้านรายได้ หนี้สิน ความมั่นคงทางอาหาร การใช้ที่ดิน และการเคลื่อนย้ายแรงงาน รวมถึงบทบาทสตรี เยาวชน และเครือข่ายภายนอก โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อประเมินแนวทางพัฒนาที่เหมาะสม

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรีที่ให้การสนับสนุนทุนวิจัยจากเงินรายได้ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2566 รวมทั้งขอขอบคุณสมาชิกชุมชนบ้านสาละวะและผู้ให้ข้อมูลทุกท่านที่ให้ความร่วมมือในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี. (2564). รายงานผลการสำรวจครัวเรือนสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนชุมชนบ้านสาละวะ หมู่ที่ 4 บ้านไล่โว่ ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม.

จิรวัฒน์ รักชาติ. (2565). ความเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการบนพื้นที่สูงของชาวกะเหรี่ยงในอำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่. วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, 11(1), 36-54.

ดำรงพล อินทร์จันทร์. (2562). พลวัตชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงภาคตะวันตกของไทย ระยะที่ 1 พื้นที่ศึกษา จังหวัดกาญจนบุรี ราชบุรี และเพชรบุรี ชุดโครงการศึกษาวิจัยพลวัตของชุมชนชาติพันธุ์เพื่อการสร้างแผนที่วัฒนธรรมมีชีวิต ปีที่ 1 (พ.ศ. 2562). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ธีรศิลป์ กันธา และคณะ. (2565). วิถีการผลิตแบบไร่หมุนเวียนของชุมชนกะเหรี่ยงในพื้นที่ตำบลแม่วะหลวง อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก. วารสารพิกุล คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร, 20(2), 89-102.

นพรัตน์ ไชยชนะ. (2567). การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากบนฐานทุนทางวัฒนธรรมโดยยุทธศาสตร์ BCG (Bio-Circular-Green Economy) กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านหนองบาง ตำบลลิ่นถิ่น อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี. วารสารชุมชนวิจัยและพัฒนาสังคม, 18(4), 659-677.

นัฐวุฒิ สิงห์กุล และ วราภรณ์ มนต์ไตรเวศย์. (2564). พิธีกรรมไหว้เจดีย์และผูกข้อมือของกะเหรี่ยงโผล่ว: การดำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการต่อรองท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม: กรณีศึกษาพิธีกรรมของชุมชนกะเหรี่ยงในจังหวัดสุพรรณบุรี อุทัยธานีและนครสวรรค์. วารสารมานุษยวิทยา, 4(1), 43-80.

นายจี นามสมมุติ. (12 เม.ย. 2567). ประวัติความเป็นของชุมชนบ้านสาละวะ หมู่ที่ 4 ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี. (วีระวัฒน์ อุดมทรัพย์, ผู้สัมภาษณ์)

นายซี นามสมมุติ. (28 ส.ค. 2566). สถานภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบ้านสาละวะ หมู่ที่ 4 ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี. (มะรอแซะ เล๊าะและ, ผู้สัมภาษณ์)

นายดี นามสมมุติ. (14 ก.ย. 2566). ปัจจัยและกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านสาละวะ หมู่ที่ 4 ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี. (มะรอแซะ เล๊าะและ, ผู้สัมภาษณ์)

นายบี นามสมมุติ. (12 พ.ค. 2566). การเปลี่ยนแปลงในระบบสังคมของชุมชนบ้านสาละวะ หมู่ที่ 4 ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี. (มะรอแซะ เล๊าะและ, ผู้สัมภาษณ์)

นายอี นามสมมุติ. (23 มิ.ย. 2566). แนวทางการส่งเสริมและการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชนบ้านสาละวะ หมู่ที่ 4 ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี. (มะรอแซะ เล๊าะและ, ผู้สัมภาษณ์)

นายเอ นามสมมุติ. (20 มิ.ย. 2566). การเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจของชุมชนบ้านสาละวะ หมู่ที่ 4 ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี. (มะรอแซะ เล๊าะและ, ผู้สัมภาษณ์)

นายเอฟ นามสมมุติ. (10 มี.ค. 2567). แนวทางการส่งเสริมและการพัฒนาระบบสังคมของชุมชนบ้านสาละวะ หมู่ที่ 4 ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี. (วีระวัฒน์ อุดมทรัพย์, ผู้สัมภาษณ์)

นายไอ นามสมมุติ. (22 ก.ค. 2566). ครัวเรือนขาดแคลนของชุมชนบ้านสาละวะ หมู่ที่ 4 ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี. (วีระวัฒน์ อุดมทรัพย์, ผู้สัมภาษณ์)

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2539). ภูมิปัญญานิเวศวิทยาชนพื้นเมือง : ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร. กรุงเทพมหานคร: โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ.

พระซาแหม่ ชยเมธี. (2565). การอนุรักษ์พันธุ์พืชเพื่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนกะเหรี่ยงโปว์ในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรด้านตะวันตก จังหวัดกาญจนบุรี. วารสาร มจร การพัฒนาสังคม , 7(2), 12-21.

เพ็ญพรรณ อินทปันตี. (2554). สิทธิชุมชนในการจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ: ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอุ้มผาง. ใน วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภัทรมน สุวพันธุ์ และสุธี ประศาสน์เศรษฐ. (2563). เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยกระบวนการตกขอบ และปฏิกิริยาต่ออำนาจรัฐและทุนของชาติพันธุ์กะเหรี่ยง: กรณีศึกษากะเหรี่ยงแก่งกระจาน. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา, 8(2), 48-78.

รายงานครบรอบ 2 ปี โครงการพัฒนาชุมชนในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและอุทยานแห่งชาติ จังหวัดกาญจนบุรี. (2565). สาละวะ ไล่โว่. กรุงเทพมหานคร: กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช.

วรวิทย์ นพแก้ว และคณะ. (2563). แนวทางการจัดการเขตพื้นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย และการฟื้นฟูวิถีชีวิตวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองหลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี. อุทัยธานี: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

วัชระ ศรีเมืองมูล และคณะ. (2564). การใช้วัฒนธรรมในการต่อรองกับนโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐ กรณีศึกษา: ชุมชนแม่ลานคำ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, 3(1), 87-111.

สภาองค์กรชุมชนตำบลจังหวัดกาญจนบุรี. (2561). ธรรมนูญชุมชนตำบลไล่โว่ พ.ศ. 2561 (ด้านข้อตกลงในการดำเนินชีวิตตามวัฒนธรรมชุมชนตำบลไล่โว่). กาญจนบุรี: องค์กรการบริหารส่วนตำบลไล่โว่.

อภิญญา จงพัฒนากร และคณะ. (2560). รูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง. Veridian E-Journal, Silpakorn University, 10(3), 2114-2129.

Ostrom, E. (1990). Governing the commons: The evolution of institutions for collective action. Cambridge: Cambridge University Press.

Putnam, R. D. (1993). What makes democracy work? National Civic Review, 82(2), 101-107.

Rigert, M. (2024). (Agri)cultural activism: The role of Pgaz K'nyau Karen youth in sustaining rotational farming in Thailand. In Master's thesis. Department of Anthropology. Northern Illinois University.

Scoones, I. (1998). Sustainable rural livelihoods: A framework for analysis (IDS Working Paper No. 72). The city of Brighton: Institute of Development Studies.